

Din Felsefesi Açısından
Mâtürîdî
Gelen-Ek-i

Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi
III

Derleyen:
RECEP ALPYAĞIL

Mâtürîdî Gelen-ekinin Teşekkül Sürecinin Teorik Temelleri: Mâverâünnehirli Mütakellim Hanefîlerin Din Anlayışı (Abdullah Demir)

[Mâtürîdîlik, kendine özgü sosyo-kültürel şartlara sahip olan Mâverânnehir’de, Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) akâide dair görüşlerini temel alan, akıl ve naklin kendi bilgi alanlarında yetkin olduğunu düşünen ve kelâm yöntemini kullanan başta Ebû Mansûr el-Mâtürîdî olmak üzere *mütakellim Hanefîler*’in gayretleriyle ortaya çıkan İslâm yorumu ve kelâm mezhebidir. Mâverâünnehir’de ortaya çıkan bu anlayış, kısa sürede güçlenme ve toplumsal taban bulma imkânı elde edemedi. Zira Sâ mânîler döneminde yaşayan ve 333/944 yılında vefat eden Mâtürîdî’nin “Ehl-i sünnet’in lideri olduğu” kanaati, Mâverâünnehir Hanefîleri arasında ancak Batı Karahanlılar döneminde VI. (XII.) yüzyılın ikinci yarısında muhtemelen 578/1182 yılında genel kabule ulaşabildi. Hem Mâtürîdî anlayışın bu bölgede ortaya çıkması ve hem de kısa sürede güçlenememesi, paradoksal olarak bölgenin dinî yapısıyla bağlantılı görünmektedir.]

Abdullah Demir, kelâm ilminde söz sahibi olan yeni kuşak akademisyenler arasında yer almaktadır. *Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr’ın Kelâm Yöntemi* adlı oldukça başarılı bir çalışmanın sahibi olan Demir, halen Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalışmalarına devam etmektedir.]

Mâtürîdî din anlayışının toplumsal tabanını, Hanefî mezhebi mensupları oluşturur. Mâverânnehir’de İslâm’ın yayılmasından itibaren her dönemde Ebû Hanîfe’nin fikhî ve itikâdî görüşlerine dayanan din anlayışları güçlü ol-

du.¹ Onun görüşlerine aykırılık taşıdığı düşünülen dinî telakkilerin ise güçlenmesi ve bölgede uzun süreli etkili olması mümkün olmadı. Ebû Hanîfe'nin akâid risâlelerinden beslenen "Mâtürîdî din anlayışı" veya Mâtürîdîlik, gerek İmam Mâtürîdî ve gerekse Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) hayatta olduğu yıllarda yaygın olan "Ebû Hanîfe tasavvuruna" aykırı görülmesi nedeni ile geniş bir halk desteğine ve baskın bir konuma ulaşamadı. Zira bölgede halk üzerinde açık bir otoriteye sahip olan hatta şehir idarelerine yön veren Hanefî fakihler ile Mâtürîdî'nin öncülüğünü yaptığı kelâm yöntemini kullanan Hanefîler'in Ebû Hanîfe anlayışları tam olarak uyuşmamaktaydı. Daha çok fikhî kaynaklar ile menâkıb eserlerinden beslenen fakih Hanefîler, kelâm

DİKKAT: Yayıncının izin vermemesi sebebi ile metnin tamamı paylaşılamamıştır.

- 1 Emevî iktidarı döneminde çoğunlukla Arap olmayan Müslümanlar'ın ayrımcı uygulamalara maruz kaldıkları bir dönemde, mukallit de olsalar kelime-i şehâdeti ikrar eden kişilerin Müslüman sayılmaları ve dinî mükellefiyetlerin iman tanımına dâhil edilmemesi gerektiği, Ebû Hanîfe tarafından savunuldu. Bk. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebvat*, nşr. M. Zâhid Kevserî-trc. Mustafa Öz (İmam-ı Âzam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1992), 46; Ebû'l-Hasan Rüstüfeğnî, *el-Fevâid*, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, 000547, vr. 292a, 303a. İdareciler tarafından muhakkik bir mümin olarak kabul edilmeyen, daha iftitah tekbirini bile Arapça telaffuz etmekten âciz olarak görülen Türk ve Fars asıllı yerel halk, kendilerine hakiki Müslüman olarak değer veren Ebû Hanîfe'nin iman anlayışına taraftar oldu. Onun dinde kolaylığı ve kapsayıcılığı esas alan din anlayışı sayesinde bölge halkının İslâm'ı seçmeleri kolaylaştı. Ebû Hanîfe'nin iftitah tekbirinin Farsça alınmasına ve namazda kıraatin de bu dilde okunmasına cevaz vermesi, bölgede bu tür fetvâlara ihtiyaç duyulmasıyla ilgilidir. Bk. Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-mârifet, 409/1989), 1: 37; Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Mâze Burhâneddin el-Buhârî, *el-MuHfîtü'l-Burhânî fi'l-fıKhi'n-Nu'mânî*, nşr. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1424/2004), 1: 293, 307. Ebû Bekir en-Nerşahî (ö. 348/959) eserinde, Buhara'da yeni Müslüman olan halkın ilk zamanlar namazlarında kıraati Farsça olarak gerçekleştirdiklerini dile getirmesi de bu tespiti doğrular. Zira Nerşahî, bu uygulamaya sebep olarak onların Arapça'yı öğrenememiş olmalarını gösterir. Bk. Muhammed b. Ca'fer Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, nşr. Emîn Abdülmeccid Bedvî ve Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî (Kahire: Dârü'l-maârif, 1385/1965), 78. Ebû Hanîfe'nin fikhî ve itikâdî görüşlerinin bu bölgelerde yayılması, Abbâsî idaresi tarafından Bağdat başkadılığına atanan Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798), Hanefî kadrları bölge şehirlerinde görevlendirmesi, yani mezhebin devlet desteği almasıyla da irtibatlıdır. Hanefîliğe devlet desteği, Sâmânîler döneminde de sürdü. Yaklaşık olarak 380/990 yılında *AHsenü't-tekâsîm* adlı coğrafya eserini yazan Makdisî (ö. 390/1000), Sâmânî yöneticilerin Hanefî mezhebine eğilimli olduklarını belirtir. Bk. Muhammed b. Ahmed Makdisî, *AHsenü't-tekâsîm fi mâ'rifeti'l-eğâlîm*, nşr. Michael Jan de Goeje (Leiden: E. J. Brill, 1906), 339. Ayrıca eserinde, "İslâm coğrafyasının doğusunda Hanefî mezhebi baskındır" tespitine yer verir (*AHsenü't-tekâsîm*, 39). Hanefî fakihlere sağlanan desteğin Selçuklular ve Batı Karahanlılar döneminde genel olarak devam etmesi, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin Horasan ve Mâverâünnehir'de kökleşmesini ve Hanefîliğin baskın mezhep haline gelmesini kolaylaştırdı. Kavakçı'nın tespitine göre Karahanlılar döneminde Mâveraünnehir'de yazılan fikhî eserlerinin yüzde doksan sekizi Hanefî fikhına dairdir. Bk. Yusuf Ziya Kavakçı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Māvāra' al-Nahr İslâm Hukukçuları* (Ankara: Atatürk Ü. Yay., 1976), 305. Hanefî mezhebinin, Mâverâünnehir bölgesinde Batı Karahanlılar döneminde öğretim imkânları ve ortaya konulan eserler bakımından en güçlü dönemini yaşadığı kesindir. Buhara tarihine ilişkin araştırma yapan Frye, Buhara'nın Sünnî-Hanefî öğrenim merkezi olarak şöhret kazanmasının ve buradaki medreselere bütün Orta Asya ve İran'dan öğrenci gelmesinin sadece Karahanlılar döneminde gerçekleştiğini belirtir. Bk. Richard Nelson Frye, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ*, trc. Hasan Kurt (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı Bilig Yayınları, 2003), 190. Semerkant tarihine ilişkin araştırma yapan Aydınli ise V. (XI.) ve VI. (XII.) yüzyıllarda Semerkant fakihlerinin verdikleri eser bakımından bir yükseliş içinde olduklarını doğrular. Bk. Osman Aydınli, *Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 440. Demir tarafından yapılan araştırmada da benzer bir sonuca ulaşılarak Batı Karahanlılar döneminde Hanefîliğin baskın mezhep olduğu ve Hanefî fakihlerin devlet idaresinde ve toplumsal hayatta etkin oldukları tespit edilmiştir. Bk. Abdullah Demir, "Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi" (Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 34-39.